

Розділ 3

МАКЕКЕМБЕ-ЛА-МОТУ-МА-МЕ

Розмова з головорізом. Франсуа нудьгується. Білявий матрос з'являється. Подоріж по саваннах. Казка про келепа та собаку. Чоловік, прив'язаний до дерева. Білявий щезає. Камілла прив'язана до дерева. Тропічний ліс. Гінопотам. Макекембе-ла-моту-ма-ме. Головорізи вирішають подорожувати самі. Смерть Франсуа. Хлібне дерево. Чоловік, що лежав долілиць. Носороги. Смерть старого. Хто застрелив Вінсента. Смерть французького унтера. Воскресіння Вінсента.

Франсуа й Вінсент розташувались на пару днів у номері якогось лібервільського готелю.

Франсуа просто з корабельної койки перекочував на ліжко в номері й лежав цілими днями горілиць, не кажучи ні слова. Вінсент бігав, наймав хури для тринадцятьох кліток, що вони вивантажили з пароплаву, купував набіи для гвинтовок і додому приходив пізно ввечері.

— Куди ми найперше поїдемо? — запитав нарешті Франсуа, коли вони вже з півгодини мовчки лежали ввечері. Нестерпна духота не давала йому заснути, він перевалювався з боку на бік.

— З Лібервілью ми поїдемо по шосе на Елундо, — одповів Вінсент. — Далі на Сандію, Ліму, Піконду понад екватором і просто до Екваторіяльної станції на Конго. З Екваторіяльної станції ми звернемо навскоси, на північ; поїдемо катером по Конго. Висядемо коло Бакомбі й підемо тропічними лісами до...

— Годі, — перебив Франсуа. — Мені ніякого немає діла до отих Бакомбі, Пікомбі чи як їх там. Ти скажи мені, чи ми повернемося до Парижу, чи ні?

Вінсент ізнизав плечима.

— Якщо ти будеш киснути так, як оце весь час киснув, то, може, й не повернемося. Треба вірити в успіх, і все буде гаразд. Ти знаєш, я був скрізь, де може бути авантюрист. Ніякий автор авантурного роману не має жодної уяви про те, скільки може пережити мандрівник. З температурою 40,2 я продирався крізь ліси Амазонки, — перед ними ці ліси — дурниця! До речі, треба купити хини. Хто це може бути?

Хтось постукав у двері і, не чекаючи на дозвіл увійти, ввалився знайомий нам пройдисвіт, що прикупав до дев'ятки. На лиці в його була написана нахабна певність, і хитра посмішка ніби казала: мене не піддуриш!

— Чого вам треба? — запитав Вінсент.

— Я й мої товариші хочемо знати, куди ви нас везете, нам набридло вже на пароплаві удавати з себе якихось баранів, чи що. (На цьому місці він ригнув). Будьте ласкаві повідомити нас, що ви збираєтесь робити. Бо нам уже все це набридло вкрай. Ви скажете нам, нарешті, куди ми їдемо, чи ні? — пройдисвіт ригнув знов.

— Дорогий друже, — сказав спокійно Вінсент, — не завдавайте собі зайвого клопоту. Ви поїдете туди, де вам скажуть, і робитимете те, що вам накажуть. Чи, може, в вас є

охота зазнайомитися з військовою службою в Конго? Затямте собі, мій прекрасний, що коли ви ще раз прийдете до мене з подібними заявами в подібному тоні, то ви на другий день будете маширувати по шосе й обтісувати каміння. Ясно?.. Ідіть!

Пройдисвіт люто подивився на Вінсента, але, зустрівши його холодний погляд, осікся.

— Дайте нам принаймні хоч трохи грошей, — сказав він стиха.

— Вам дано на харч, й того досить. Чи ви одержите більше, чи ні, то буде залежати від вашої роботи. Забирайтеся звідци в цій хвили.

Дезертир постояв ще секунду й, раптом повернувшись, похапливо вийшов.

— Так от, Франсуа, мій друже. Не падати духом, і все буде гаразд. Поїж-но зараз хини, дорогий мій, а то щоб тебе не вхопила тряся! Тут під екватором лихоманка висить у повітрі... Хто там? Невже ж це той халамидник таки справді хоче спробувати нагаїв? Увійдіть, сто чортів!

Але в цій хвили Вінсент мов ошпарений схопився з ліжка. В кімнату увійшов і стояв нерухомо білявий матрос із «Ліберії». Франсуа й собі підвівся й, мов уражений громом, дивився на невеличку кремезну постать матросову.

— Мсьє Вінсент Поль, — почав той повільною карбованою мовою, — я прийшов до вас із проханням, візьміть мене з собою. Мені треба заробити гроші. Мсьє Дювер'є дав вам чималі суми. Я можу вам стати в пригоді. На ваших головорізів ви покластися не можете. Вам потрібний такий чоловік, як я!

Вінсент не міг опанувати собою. Матрос стежив за ними через увесь час, поки вони були на «Ліберії». В його голосі, манерах він почував щось давно знайоме. Він його колись бачив. Якийсь містичний страх, якийсь ловецький інстинкт одштовхував його від цього чоловіка.

— Ви стежили за нами на «Ліберії», — вимовив він кінець кінцем. — Я вас не знаю. Ви нам не потрібні... Нарешті, що вам за діло до нашої подорожі? Будь ласка, турбуйтеся про свої справи, дайте нам спокій!

— Мсьє Вінсент Поль! — я пропоную вам свої послуги цілком щиро й одверто. Я стежив за вами, бо я шукав нагоди втікти з «Ліберії». Я знайшов цю нагоду, і я звертаюсь до вас. Моє прізвище — Дюваль. Мої папери при мені. Я знаю, — підкреслив він, — що я вам буду потрібний у цій подорожі!

Уперше за всю подоріж Вінсент запитливо подивився на Франсуа; їм був потрібний хоч один певний чоловік, не можна було здатися на отих п'ять головорізів. Це дуже витриманий чоловік. Він розмовляє із якимось чудним акцентом...

Вінсент іще раз подивився на матроса. Той стояв, спокійнісінько поклавши руки в кишені парусових штанів, і ждав відповіді. Видко було, що він певний своєї справи.

— Ви не все сказали мені, мсьє Дюваль, — сказав Вінсент. — У вас є ще якась мета. Вас не цікавлять гроші, тут є щось інше.

— Так, ви вгадали. Мене мало цікавлять гроші. Мені просто треба з вами поїхати. Вам нема чого боятися мене. Дювер'є може не боятися за вас. Ви у французькій колонії, і ім'я Дювер'є одчинить вам усі двері. Ви можете завтра ж пошити мене в салдати. Всі вигоди на вашому боці. Вам абсолютно нема чого боятись. Кінчайте! Згода?

— Ви не скажете, чого вам треба з нами їхати?

— Я не скажу нічого понад те, що сказав. Ваша справа тепер погодитись на мою пропозицію чи піддатись якимось дитячим почуттям.

Те, як матрос вимовив слово «п р о п о з и ц і я», знов щось нагадало Вінсентові. «Невже ж це той?.. Ні, — дурниця, цього не може бути!»

— Покажіть ваші папери.

Матрос видобув з кисету, що висів на грудях, папери та й подав Вінсентові.

Кілька хвилин той уважно продивлявся посвідки.

— Гарзд, — сказав нарешті Вінсент. — Ми беремо вас. Завтра вам треба прийти сюди в сьомій годині ранку. Завтра ми вирушаємо.

Матрос кивнув головою і вийшов.

— Нащо ти згодився взяти його? — запитав Франсуа, коли зачинилися двері. — Ти ж сам казав, що він стежив за нами на «Ліберії»?

Вінсент підійшов до дверей і, переконавшись, що ніхто не підслухує, сказав пошепки:

— Боятися його нам нічого. Уряд не може за нами стежити. Уряд — це Дювер'є, Пуанкаре й К°. Коли б це навіть був шпиг від Дювер'є, то нам і тоді нема чого боятися. Адже ж ми не збираємось тікати з грішми. А це чоловік дужий та витриманий. Ти бачив, які в його м'язи? Ти звернув увагу на те, що він уже знає, від кого ми ідемо й чого нам треба. Краще здатися на отакого Дюваля, ніж на наших пройдисвітів.

— Я ладен заставити свою голову, що він не Дюваль, — одказав Франсуа. — В його якийсь чужий акцент!

— Його папери в порядку! — одповів Вінсент. Згадка про акцент ізнову збентежила його. Він силкувався щось пригадати, але не міг...

Під гарячим вогневим сонцем екваторіяльної Африки брукованою дорогою посувається валка. Матрос їде на одній із фур зі скринями. Пройдисвіти сплять у фурах. Колоніяльні салдати-негри — голі до пояса і в коротеньких штанях, сандаліях, із багнетом на паску — доглядають жовтих замучених людей, що лагодять шосе. Араби, російські салдати, французькі каторжники, суданські негри обтісують каміння. Розширені од малярії очі вдивляються у валку. Час од часу унтер довгим нагаєм оперізує голі спина робітників. Жалібний зойк — і руки швидше заходжуються коло каміння. Матрос пильно придивляється до обличчя білих рабів. Раптом його ніби судомить, якісь корчі пробігають його лицем, він одвертається й гукає на коні.

На козлах екіпажу, що в ньому їдуть Франсуа й Вінсент, сидить похнюпившийся старенький негр із Камеруна.

Ламаною кострубатою французькою мовою він звертається до «місте», що сидять в екіпажі. Обіруч шосе розстелюються тропічні саванни, вони нагадують Франсуа булонські галявини; скільки сягає око, гаї та лісочки, круглі мов басейни озерця, окремі дерева здаля мов підстрижені, галявини, гаї, лісочки, озерця — скільки сягає око. Колись по цих парках табунами бігали строкаті зебри. Їх винищено, саванна збідніла на звірі. Хіба десь під гаєм показувалась антилопа й зникала на узліссі.

Негр-візник повернувся до Франсуа й Вінсента й, показуючи на степ, сказав:

— Зебра нема, жираф нема. Нічого нема. Там, — він указав батою на північ, — є жираф, француз приїздить полювати (chasser) жираф. Там є жираф. Та й там мало жираф.

— Відки ти, старче? — запитав Вінсент.

— Я з Камерун, з Дуали, — жваво одповів негр. — Там німець (German), француз немає. Я тікав з Дуали, мій приятель забив німця, й я тікав з Дуали до Конго. Ти, — він указав на Франсуа, — друг йому. Ти знаєш, коли друг заб'є кого-небудь, треба його рятувати. Я рятував, ми тікали з Камеруну.

— Де ж твій друг тепер?

— Друг умер, я сам зостався. Був добрий друг, мене рятував, і я його рятував. Треба рятувати друга, як собака рятував келепа*. Вони крали горіхи, й собака рятував келепа.

— Де вони крали горіхи? Хіба собака їсть горіхи?

— Стривай, — сказав Вінсент, — слухай, старче, розповідж, як це було. В кого вони крали горіхи? Чи не в тебе часом?

— Ні, не в мене крали горіхи, крали в леопарда. Був собі колись леопард. В його садку було дуже велике горіхове дерево, на ньому росли дуже смачні горіхи. А що леопард був дуже скупий, то він оголосив усім звірятам, що ніхто не сміє брати тих горіхів під страхом смертної кари. Про це оголошення прочув і келеп, та як він був трохи товстошкірий, то подумав собі: «Яке мені до того діло!»

Коли настав час, що горіхи поспіли, він одвідав свого доброго приятеля собаку. Погомонівши вони проміж себе якусь часинку про годину та про лихі часи, сказав келеп: «Любий друже, горіхи леопардові поспіли, чи немає в тебе охоти їх покуштувати?»

«Я тобі признаюсь одверто, — одказав собака, — що я давно вже маю до того охоту, і якщо ти підеш зі мною, то я готовий піти хоч зараз».

«Добре, — одповів келеп, — то підемо завтра вранці, але треба нам дуже рано вирушати, а що я не дуже швидкий уставати раненько, то найкраще буде, як ти прийдеш і мене збудиш».

З тим пішов він додому.

Другого ранку в призначений час постукано в його двері. «Я йду!» — гукнув келеп. Узняв свою стару торбу під пахву й пішов. Якийся час вони йшли мовчки поруч одне одного.

Потому келеп сказав: «Одне ще хотів би я сказати: буває так подекуди, що впаде тобі на голову горіх; од цього буває таки боляче. Так от, ти мусиш мені кріпко обіцяти не верещать і не скавучать, а зціпити зуби, хіба сказати стиха: «Гм! Гм! Гм! Макекембе-ламоту-ма — моту-ма!»»

«З чого ж я скавучатиму! Думаєш, я не знаю, що в леопарда є вуха? Він би не став баритися й забив би нас обох».

«Так, — сказав келеп, — ти ще, може, і врятувався був би, бо ти здорово вчений бігати, а я, бідолаха, зі своїми короткими ногами не можу швидко бігати, мене він, без сумніву, спіймає».

«Не турбуйся, — сказав собака. — Я цілком певний, що не скавчатиму».

Отак вони підійшли до горіхового дерева. Там лежала сила чудових горіхів, і келеп щиро взявся ховати їх до торбинки. Собака збирав також і аж стрибав з радощів,

* Келеп — черепаха.

знаходячи ще і ще. Мов навіжений гасав він навколо дерева, й келепові нелегко було його придержувати.

Оце він знову біг до келепа, показати йому новий запас горіхів, коли зашелестіло в гіллі і — гоц! упав горіх на спину келепові, та той не покинув збирати, а сказав спокійненько: «Гм! Гм! Гм! Макекембе-ла-моту — ла-моту — ма! Бач, — сказав він до собаки, — тепер ти чув, як це робиться, це дуже легко перетерпіти».

«Звичайно!» — одповів собака й пострибав далі. За часинку знову шелеснуло в гіллі й знову впав горіх з дерева. На цей раз він потрапив акурат на голову собаці. «Гай, гай, гай», — заскавчав собака й подався геть.

— Ти помічаєш, як він став гладко говорити, — завважив Франсуа, — ніби весь вік розмовляв по-французькому, — додав він сміючись.

— Бач, цю казку він тисячу раз розповідав уже подорожнім і виробив собі певний стиль. Тю — що це таке?

Матрос ізліз із фури, пустив коні плентатись у валці за передньою фурою й підійшов до купки робітників. Він пройшов близесенько до одного з білих рабів, так що мало не зачепив його рукою. Франсуа почув, як він щось сказав, але він навіть не подивився на робітника, сказав ніби розмовляючи сам із собою. Потім він наздігнав фуру та знову заліз туди. Робітник, повз якого він пройшов, стояв із хвилину мов остовпілий, поки нагай салдата зі свистом не оперезав йому спину. Тоді він узявся похапцем працювати знову. Салдат не звернув ніякісної уваги на матроса та придивлявся тільки до екіпажу, що в ньому їхали Франсуа й Вінсент.

Вінсент, побачивши, що Дюваль знову пішов до фури, підштовхнув негра легенько під бік.

— Ну розповідай же, старче, далі. Собака подався геть, і що далі?

Негр кахикнув і забелькотів далі:

...«Гай! Гай! Гай!» — заверещав собака, шпурнув свою торбину й побіг геть. «Ах ти ж, лиха година», — сказав келеп злякано, бо вже він чув, що йде леопард. Він мав, на щастя, ще стільки глузду, щоб сховатися під посохлим листям. Леопард прийшов: запримітив ураз собакову торбинку. «Еге-ге — крадуть горіхи! — сказав він люто, — вам це так не мине». Він почав отож шукати, але не міг нічого знайти й хотів уже вертати додому; тоді прилетіла чорно-біла пташка, сіла на горіхове дерево і заспівала: «Під листям, леопарде, під листям!»

Келепові аж мороз побіг по шкірі, і він заривався чимраз глибше, та птах співав усе голосніше: «Під листям, леопарде, під листям!» Леопарда дуже роздратувало даремне шукання. Він подумав, що птах хоче просто його піддурити, він схопив поліно й шпурнув у птаха. Та той перестрибнув швиденько на другу гілочку, поліно тільки збило декілька горіхів й упало долі, тим часом келеп доповз аж до коріння й думав, що він уже врятувався, коли птах ізнову почав співати: «Під корінням, леопарде, під корінням!» Коли леопард це почув, він пішов простісенько до горіхового дерева, обережно розгорнув посохле листя, подивився під заголене коріння і просто в вічі келепові: «Так це ти, злодіюго!» — гукнув леопард, узяв торбинку — а в його висіло дві торбини через плече — й хотів оце сховати туди келепа, коли той сказав: «Дорогий друже, не клади мене в гарну нову торбу, краще поклади в другу — вона старіша й не така вже гарна; подивись, який я

брудний, я тільки поспую тобі торбину». — «Ти маєш рацію», — зауважив леопард, поклав келепа в стару торбу й побіг з нею геть. Та келеп схитрував, порадивши леопарда на це діло, він добре знав, що стара торбина в кутку вже дуже була трухлява і що він легко зможе розсунути бамбукові соломини в куточку.

Він, не гаючи часу, взявся до роботи і був дуже радий, коли опинився на м'якій траві; та перед тим він наклав у торбину, і гайно там зосталося. «Щоб леопард не почув відразу, що торба полегшала», — сказав, сміючись, келеп і пішов додому, спинився на хвилину, щоб спочинути від страху, і пішов до свого приятеля висловити йому свою думку про його поведження.

Леопард також прийшов додому та звелів негайно зогріти води.

Одного з-поміж своїх синів він послав, наказавши йому скликати всіх приятелів та знайомих на бенкет.

«Скажи їм, що я спіймав келепа, коли він крав горіхи, і ми його всі разом з'їмо».

Син пішов, і гості посходилися...

В цій хвилині Вінсент штовхнув старикана вбік і велів йому замовкнути. З лівого боку з-за невеличкого гаю нісся стогін.

Тихий і жалібний, він розлягався з правильними інтервалами, екіпаж посувався далі, стогін голоснішав, валка завершила на коліні дороги, й у ста кроках від бруку розійшовсь гай і вирізьбилась постать голого чоловіка, прип'ята до дерева. Міріяди мух, бджіл, осів кружляли хмарами навколо дерева, сідали на цятковане кривавими рубцями тіло, на червоні смуги, що рясно вкривали обличчя, руки, груди, на велику рану в стегні, — вкривали всього чоловіка, мов чорним серпанком. Навколо стояли унтер і декілька колоніальних салдатів. Унтер покурював люльку і давав якісь інструкції напівголим салдатам.

Мов сказаний вискочив Франсуа з екіпажу й побіг до дерева.

Одночасно вистрибнув і Дюваль та й собі побіг до дерева. Але вони не добігли ще й півдороги, як Франсуа почув, що немов залізні обцецьки схопили його руку вище ліктя.

За ним стояв захеканий Вінсент. Важко дихаючи, одрубуючи кожне слово, він проговорив:

— Назад, у цій хвилі назад! Назад, кажу тобі!

Франсуа завагався. Поруч стояв матрос; його кремезне, обвітрене лице раптом пересмикнулося, примружилось ліве око, він різко повернув і пішов рішучою ходою до фури. Франсуа постояв ще з півсекунди й пішов і собі. Вінсентова рука ще здавлювала його біцепс.

— Ти сказився, чи що, — прошепотів Вінсент.

Голий чоловік, побачивши трьох, застогнав дужче. Незрозумілою мовою він вигукував якісь слова, благаючи звільнити від несамовитої муки. Тільки тепер подорожні побачили, що він стояв у мурашинім гнізді. Франсуа відчув, як рука дужче здавила його лікоть.

Матрос не оглядаючись поспішав до фури.

— Запам'ятай собі, друже, — сказав уже спокійніше Вінсент, — ти можеш застрелити десяток негрів, згвалтувати дюжину жінок, але вся наша справа пропала, коли ти викинеш щось подібне до того, що хотів зробити оце допіру.

Колоніальне врядування жартів не полюбляє. Приїхавши в Париж, ти можеш, коли хочеш попсувати собі кар'єру, писати в газеті, але коли ти тут скажеш хоч слово — все пропало! Вже те, що ти поцікавився тут судовою розправою місцевої влади, може коштувати нам горла. Пристрелять зненацька десь на дорозі, і в газетах буде, що дезертири з робіт забили двох подорожніх, та й по тому!..

Ось уже третій день валка продирається тропічним лісом. Всі йдуть пішки, на кількох конях навантажено пару кліток. Решта зосталася на Екваторіяльній станції. Дюваля нема. Він щез ще перед приходом на станцію. Франсуа зовсім занепав духом. Нестерпуча спека. Одіж щільно прилягає до тіла, бо кожну шпарку одшукують москіти й не дають і хвилини спокою. Малесенькі п'явки швиденько пробираються крізь фланель і жалять не гірше від москітів.

Над головою, спереду, ззаду суцільна плутанина гілля, листя, стовбурів.

Гайд-парки, саванни зосталися в пам'яті, як ясний сон, як далека згадка.

Франсуа трусить лихоманка. Нема чим дихати, а треба йти, розгинаючи гілля, вгрузаючи по живіт у багні, одганяючи москітів, здіймаючи п'явок.

Повітря парке, як перед грозою ві Франції, але в тисячу разів важче. В добу перед дощовою полозою духота доходить найвищої точки. Щохвилини в очах зеленіє, гасають різноколірні кола, коліна згинаються. Вінсент хапає друга за руку, становить на ноги, й вони йдуть, плентаються далі й далі. Щохвилини треба спинятися. Величезне багно, скільки сягає око, виблискує своїм сутемним дзеркалом. У нього вросли, звисли тисячеруким корінням дерева. Ні пройти, ні пропливти. Шукають, обминули, переходять рукава річки, канали без кінця й краю та знову опиняються перед мангровим озером. Усередині спливає якась чорна скиба і зануряється знову. Це бегемот — він не страшний у цьому жахливому лісі, де на кожному кроці змії, муха цеце, малярія.

Вінсент не каже ні слова. Він сам, досвідчений, бувалий мандрівник, страждає безмежно. Він давно покинув розважати Франсуа і стежить тільки, щоб той не впав.

Головорізи йдуть мовчки, в них немає зброї. Озброєні тільки Вінсент і хворий Франсуа. Ті йдуть попереду, і люта ненависть їхніх поглядів зануряється, не бачивши двох французів, в зелені хащі тропічного лісу.

Вистрибують дві зелені папуги і — мов уманські дурні — починають щось белькотіти. Франсуа не бачить і не чує. Він починає забуватися. Чимраз частіше він буває в Парижі — в Булонським лісі — ні, це саванни, а посеред них голий чоловік, обліплений мухами — це не чоловік, а жінка, це Каміл-ла — вона дико верещить, простягає руки до Франсуа. «Де ти був так довго, я вмираю!» Франсуа почуває, як у його охляли коліна, він сідає, він лягає спати.

Сильним рухом руки Вінсент іще раз підняв Франсуа, він намочує йому лоба водою, пробує влити крізь зіцілені зуби трошки коньяку. Але зуби клацають, мов кулемет, дикий зір блукає у просторі.

«Стривай», — гукає Вінсент. Валка спиняється. Скидають одну з кліток, вона важко хлюпає в багно, і на спину коневі прив'язують Франсуа. Вінсент затягає вузли. Старий із Камеруна вовтузиться навколо Франсуа, тре йому потилицю, стукає десь по спині. Останній вузол зав'язано, валка рушає. Коло непритомного Франсуа, підтримуючи його, глядячи по голові, іде старий негр і розповідає йому казку:

— ...Посходилися гості.

Коли окріп уже кипів і клекотів — леопард поважно розв'язав торбину. Та який же був його жах, коли там не було келепа! Збентежений, він почав похапцем длубатись у горіхах і в листю. Тоді й кізяки покотилися долі, і він дізнався, як келеп од нього втік. Усі закликані звірі сміялися з нього, дехто казали навіть, що леопард хотів їх просто піддурити. Кепкуючи та глузуючи з нього, вони пішли всі геть. Леопард почував себе дуже кепсько, заліз на своє ліжко, й сини думали, що він хоче переспати свій гнів. Та вони помилялися, бо леопард тільки заплющив очі, щоб спокійно обмислити, як йому певніше помститись.

Приязнь собаки й келепа од того не зменшилася; вони ходили одне до одного, як і раніше, й розмовляли частенько про свою невдалу пригоду. При цій нагоді собака говорив довгі промови про «переляк» і одного разу він сказав: «Коли б мені, приміром, сьогодні був би впав горіх на голову, то б я не подав ні звуку, а просто сказав би: «Гм! гм! гм! Макекембе-ла-моту-ла-моту-ма!»

«Коли ти певно кажеш, — одповів келеп, — то можу тобі тільки сказати, що я чималу маю охоту ще раз спробувати це діло, коли б я знав напевно, що ти не закричиш — на цей раз ніякі хитрощі не допоможуть — леопард заб'є нас обох напевне...»

«Це жорстоко, що ти не ймеш мені віри», — сказав собака й зажурився. Келепові жаль стало його, він дав йому руку й обіцяв завтра ж уранці ще раз спробувати з ним це діло. І справді, вже перше сонячне проміння побачило обох друзів, що йшли поруч до горіхового дерева. На цей раз келеп позичив в одного знайомого здоровенну торбину, вони туди обоє мали ховати горіхи. Вони знайшли досить горіхів, і келеп оце трохи спинився, щоб відпочинути, коли в горіховому дереві раптом щось зашаруділо в гіллі...

Раптом щось зашаруділо в гіллі, щось свиснуло в повітрі і з хрястом увійшло в тіло. «Карлики! — несамовито скрикнув Вінсент, — пропав Франсуа», — кинувся до друга, вирвав защерблену стрілу. Потім він вихопив ножа й тремтучими руками почав швидко вирізати м'ясо навколо трьохкутньої рани.

Щось зашаруділо знову в зелених хащах. Вінсент хотів уже покинути Франсуа й вхопився за зброю, але в тій хвилі в десятьох кроках від нього з'явився Дюваль.

Дюваль підніс револьвера й не переводячи духу випустив всі шість куль в те місце, де шелеснуло гілля.

Щось зашаруділо ще раз, хлюпнула вода, і вщухло. Не спиняючись ні на хвилину, мов робітник коло верстату, Дюваль вийняв нову пачку і ввігнав її в револьвер. На цей раз він націлив в головорізів. Минуло кілька секунд — століть. Поволі він знизив револьвера і раптом спокійно заховав його в кобуру.

Тим часом Вінсент, стримуючи те, що підкотилось йому до горла, видобув з торбинки пакет вати, висмикнув шматок з кулак завбільшки, покрутив його в руках і застромив в жахливу дірку на грудях Франсуа.

— Не виживе! — похмуро й рішуче сказав, підійшовши, Дюваль. — Коли ви навіть вирізали отруєну тканину, він все одно помре від рани.

— Вперед! — гукнув Вінсент несамовито, й семеро потюпали далі.

Надвечір Франсуа привезено в оселю. Кілька одвічних баобабів, величезні банани над бамбуковими хижками... Коли наблизилися до першої халабуди, Вінсент увійшов. Було

порожньо — ніби вимерло. Він послав старигана шукати людей. За чверть години той повернувся, розмахуючи руками.

— Негр не хоче давати їсти. Каже, нема чого їсти, — розповідав він.

Тоді Вінсент, припоручивши Франсуа й негра Дювалеві, пішов сам. Він проминув кілька халабуд, зайшов у скрайню з протилежного боку. Вона була порожня, недогризки бананів валялись долі. Увійшовши в халабуду, він ліг долі, розсунув трішки тростини в стінці і зустрівся очима з якимись чорними блискучими баньками.

Справою одної секунди було просунути крізь шпарку револьвера.

— Іди сюди, собако, — наказав Вінсент коротко.

Негр виліз з-під бананового листу та з'явився в халабуді. Не кажучи ні слова, Вінсент оперезав його нагаєм, ще раз, ще раз. Негр заскавчав, мов побитий собака.

— Щоб зараз-таки всі були тут! — наказав Вінсент і для ясности ще раз свиснув перед носом бідолахи нагаєм...

У першій халабуді на покошеній траві лежав Франсуа й марив. Червоно-гарячі плями на щоках змінилися на жовті жахливі смуги.

Він почав кричати, качався по траві, схоплювався на ноги. Довелося його зв'язати. Тіло його було гаряче й сухе. Вінсент лежав коло нього. Негр сидів долі, схрестивши під собою ноги. В кутку мертвим сном спав Дюваль. Негр стиха продовжував розповідати казку.

«Щось зашаруділо в гіллі, й горіх упав і просто на голову собаці. Собака заскавчав і подався геть, а келепа в тій самій хвилі ухопив леопард. Він просто чи не сказився з радости й, не давши келепові сказати слова, — кинувся прямцем додому і прибіг, аж захекався.

Собака не встиг одбігти далеко й побачив, як леопард заховав келепа в свою нову торбину.

Його мучила совість, і він міркував, як би йому направити діло на добре. Треба було хоч що, а врятувати келепа, це було ясно, та як це зробити, тут собака не міг собі дати ради. «Піду я до чарівника», — подумав він собі й пішов. Чарівник був удома й дав йому раду. Він приніс кілька довгих ланцюгів з нанизаних черепашок, силу великих і малих дзвоників і всяке приладдя, що дзвенить і дзеленчить. Цим ділом він обвішав собаку так, що його не можна було і впізнати. Потім він оперезав його ще бубном і дав йому паличку до рук. Коли він його так устроїв, він сказав: «Тепер сідай і слухай мене уважно. Ти підеш зараз, такий як ти є, до річки, і сховаєшся тамечки. Швидко вони прийдуть по воду, бо я знаю, що в леопарда вдома нема води. Коли ти їх здаля побачиш, то приготуєшся стрибнути, і коли підійдуть ближче — вистрибнеш, почнеш гавкати, труситись і стрибати, мов скажений. Тоді ніхто не відважиться, ані сам лев, набрати води, і твій приятель матиме нагоду втікти».

Це собаці дуже сподобалося, він так зрадив, що хотів обій-няти чарівника. Та той, сміючись, відштовхнув його й піді-гнав, щоб мерщій біг до річки.

Тим часом леопард зі своїм в'язнем прибув додому. Бідолашний келеп, переляканий украй, ще раз спробував перехитрити леопарда й просив знову покласти його в стару торбину, щоб не попсувати доброї нової. «Зав'яжи добре дірку, — казав келеп леопардові, — я вже не думатиму тікати, в мене такий поганий настрій, що я нічого не зможу вигадати».

«Роби що хочеш, — одповів леопард, — за нову торбину я певний, а що ти не хочеш утікти, тому я не вірю; дозволь мені потурбуватись, щоб ти й не міг утікти».

Отже, справа келепова була зовсім погана, і він почув з жахом, як леопард доручив гінцям закликати тепер усіх приятелів, не забути і слона й лева. Сам леопард стеріг келепа якнайпильніше, не вийшов навіть зустрічати гостей, а підіждав, поки вони всі зібралися. Тепер з'ясувалося, що в глеках не було зовсім води.

«Нехай сини мерщій підуть і наберуть води», — сказав леопард. Він також подбав, щоб розпалити добре вогонь. Келеп мандрував з рук у руки, кожне хотіло його бачити. Все розпитувано в леопарда, як він його спіймав. Оце він налагодився ще раз якнайпишніше розповісти цю історію, коли його сини, галасуючи, вдерлися до хати. Вони ніяк не могли заспокоїтись, а кричали чимраз голосніше, що в річці було щось таке жахливе, що вони замалим не померли од переляку.

«Що за нісенітниця», — сказав леопард, не звернув уваги на галас і попрохав кількох своїх найближчих друзів піти й набрати води.

Та не довгий минув час, як повернулися і ті, перелякані вкрай, і підтвердили те, що розповідали леопардові сини. Тоді підвівся лев і сказав гордовито: «То я піду по воду». Потім він кивнув на зайця й велів йому прив'язати собі пляшки й глеки. Та швидко повернувся й він. І він тремтів усім тілом, і грива стояла йому сторчака.

Коли всі його такого здаля побачили, то злякалися здорово, надто ж коли почули те, що він розповідав. «Через ціле моє життя мені нічого такого не траплялося бачити, — розповідав лев. — Це, мабуть, чи не нечиста сила, бо те, що я бачив і чув, це був не звір і не звірячий був у його голос, це було щось жахливе — і воно посунулось на мене, аж я впав долі, та я схопився одразу на ноги й утік щасливо, хоча тая мара довго ще за мною гналася».

«Та прошу тебе, — сказав слон, — що ж воно має бути? Я ще зроду нічого не боявся та й тепер не боюсь, і ніхто не міг мене намовити не ходити на річку». — «То йди», — одказав гнівливо лев, і заець підскочив нав'язувати на слона глеки. Та коли він їх хотів узяти в лева, то цей загарчав і повернувся до нього спиною, бо він усі їх, тікаючи, порозбивав. Але слон сказав, сміючись, зайцеві: «На біса мені ті глеки, в мене ж є мій хобот». І він спокійно потюпцював до річки.

Ті, що zostалися, чекали напружено, поки він повернеться. Так, він повернувся, але так трубив уже здаля, що видко було, що він розгніваний украй, і коли він став перед ними, то аж страшно було на нього дивитись, і всі упевнились остаточно, що їм загрожує смерть і загибель на річці, коли вони ще раз наважаться піти туди.

Але леопард дуже розхвилювався. Всі розмовляли тепер проміж себе про жахливу мару, кожен розповідав, яка вона, як він її бачив — тільки леопард один нічого не бачив. Він вирішив будь-що-будь і собі піти на річку. Якби ж він не боявся так! Та ось йому щось спало на думку. Він підійшов до своїх гостей і сказав їм таке: «Любі друзі, я дякую вам, що ви прийшли і що ви всі готові мені допомогти; я вірю також, що там у річці невідомий звір, на якого страх навіть подивитись, вірю, що він на вас, мої друзі, такого нагнав переляку, але я гадаю, тепер ви всі його знаєте й готові його побачити, отже, я хотів вам запропонувати, щоб нам усім піти до річки й спробувати гуртом уловити й забити того звіря». Після цієї довгої промови почали звірі перешіптуватись; вони міркували, чи можна

ще раз відважитись піти на річку; кінець кінцем, деякі постановили йти, інші пішли, вагаючись, слідом, і скоро все товариство посунуло до річки; попереду йшов слон, по ньому лев, за ними, ховаючись скільки мога, плентався леопард. Забули про келепа й про нову торбину. Тільки одна думка була у всіх: «Що з нами скоїться на річці?» Коли останній звір вийшов з дому, келеп теж подався собі дорогою, та не туди — йому було байдуже до цього діла, він давно підозрював, що собака вигадав якусь штуку, щоб його врятувати. Коли він так спроквола йшов собі, він згадував занепокоєно про свого приятеля, бо міркував слушно, що коли собаці й легко було поодинці налякати й прогнати всіх, то не так легко буде піддурити весь гурт — і біда йому, коли його впізнають. Та всі ці турботи були ні до чого, бо коли келеп завернув на лісову дорогу до своєї хати, собака вже йшов йому назустріч. Він, коли побачив, що вони йдуть всі разом, не гаючи часу втік, бо гадав, що келеп либонь уже мав добру нагоду втікти. Коли вони так обоє зустрілися, то дуже зраділи. Собака промовив стиха: «Вибач, мій дядечку!» Та келеп сказав: «Залиш же, ти показав, що ти добрий товариш, та тільки з тобою я вже не піду красти горіхи».

Леопард із товариством були дуже здивовані, коли все на річці було тихо й спокійно; вони повернулися дуже збентежені, а леопард ще й сміявся. Та він покинув сміятися, коли знайшов удома порожню торбину. Так товариство розійшлося в дуже кепському настрої, і вони признавалися одне одному, що більше либонь не підуть до леопарда гостювати*...

...Серед ночі Вінсент прокинувся. Негр мацав його рукою... Різким рухом Вінсент одштовхнув старого, так, що той докотився до Дюваля. Дюваль схопився на ноги.

— Чого тобі, собако? — закричав Вінсент.

— Місте, місте Франса... — пробелькотів негр.

Вінсент кинувся до Франсуа. Той лежав нерухомо. Груді його здіймалися високо, він зі свистом дихав крізь ніздрі.

— Умирає, — сказав Дюваль.

Вінсент не промовив ані слова. Він добре знав цей свист. Сподіватися не було на що. За чверть години Франсуа сконає. Вінсент підійшов до нього, взяв його руку й сів.

Минуло десять хвилин. Свист поволі слабшав, груди здіймалися менше. Ще п'ять хвилин, і Франсуа не стане. Вінсент схилив перше голову на руки. За цей час він так полюбив гарячого, щирого Франсуа. Він загодя радів з його щастя в Парижі з Каміллою.

Хвилини тяглися одна по одній мов роки. Щораз тихший, глухіший ставав свист, щораз менше здіймалися груди. Зоставалося три, дві з половиною, дві, півтори хвилини...

Раптом Дюваль, що оце досі стояв нерухомо коло Вінсента, підняв голову й став прислухатись. Минуло декілька секунд. Дюваль зірвався й вискочив із хижі. Вінсент почув, як його швидкі кроки відбилися у тому напрямкові, звідки вони прийшли. Йому й на думку не спало, що Дюваль може втікти, настільки він був певний, що це добрий товариш.

Уже з тої хвилини, як Вінсент прокинувся, він почув якусь млявість і байдужість до всього. Коліна йому охляли; він підвівся й придивлявся до Франсуа...

Через хвилину в хижу увійшов нервовим кроком Дюваль.

* Казка наведена в цьому розділі, увійшла у збірник "Сказки первобытных народов" під ред. Г. Петникова, ДВУ.

— Головорізи наші втекли з кіньми й з багажем. Я почув, як кінь іржав за чверть верстви звідси. Немає ніякої змоги їх наздогнати. Треба вертати до Екваторіяльної станції.

Вінсент не відповідав. Він притулився до стіни й стояв нерухомо. Дюваль підійшов до нього й засвітив сірника. Вінсентові очі розширилися і блукали в безвісті. Його трусила пропасниця. На купі посохлої трави лежав мертвий Франсуа, в кутку вовтузився негр і белькотів щось безглузде. Дюваль стояв нерухомо...

— Макекембе-ла-моту-ма-ме, — дико вигукнув негр.

Тою ж дорогою йшло троє людей. Спираючись на плече старого негра, йшов ще не зовсім здоровий Вінсент, попереду рішучим кроком ступав Дюваль. Про те, щоб зараз виконувати завдання Дювер'є, годі було й думати. Треба було як-найшвидше дотягтися до Екваторіяльної станції.

Подорожні йшли вже третій день тропічними лісами. Попереду ступав рішучим кроком Дюваль. Цілковиту тишу лісу перебивало тільки герготання зелених папуг і шелест та хряск гілля й рослин під ногами. Бананів, що взяли з собою вони з негрівської оселі, уже не було; їх поїли.

Дюваль сподівався здибати десь баобаба і підживитися його листям. Поки що ламав зелені гілочки й, прожувавши їх, випльовував, його мучив голод і спрага. Він майже нічого не їв, оддаючи банани Вінсентові й негрові.

Вони трошки спочили, шукаючи баобаба на сухішому місці. На пригорку ріс велетенський мавп'ячий хлібом на гіллі. Дюваль прискорив кроки; йому страшенно хотілося їсти. Баобабове листя, взагалі річ їстівна, тепер було бажанішим за пишний обід у ресторані. Але, не дійшовши кількох кроків, він спинився. Коло дерева спиною до нього лежав якийсь чоловік. Дюваль вийняв револьвера й обережно почав підходити до дерева. «Гей, друже», — гукнув він. Чоловік не озирався. Дюваль вистрелив. Куля з соковитим ляском увійшла в дерево. Чоловік і не поворушився. Тоді Дюваль швидко наблизився до нього, копнув його ногою, й чоловік перекоотився на другий бік. Обличчя йому було вкрите комахами; сотнями повзли вони з очей, з носа, з вух, — обличчя було на-половину з'їдене.

— Бородач! — закричав, підійшовши, Вінсент.

— Вони таки його вбили, — сказав Дюваль. — Вони всі загинуть у цій лісі без компасу і з конякою, — додав він спокійно. Під одіжжю, на животі в мерця щось завовтузилося. Дюваль ножом покрав куртку, і з живота поліз цілий легіон строкатих жуків.

— Їсти, — сказав Вінсент. Дюваль зліз на дерево й, ламаючи гілки з листям, кидав їх Вінсентові й негрові, жадібно ковтаючи сам у перервах.

Наївшись, негр пообривав листя з гілок, зібгав його і набив ним торбину. Вони вирушили вперед. Знову Дюваль спинився й став прислухатися. З півдня доносилося якесь глухе гудіння; наче гуло море, час од часу хвилі з крахом розбивалися об скелі. Вони пройшли ще декілька кроків, гудіння яснішало й наближалось. «Назад до дерева», — раптом гукнув Дюваль, схопив руку Вінсента й бігцем подався до баобабу. Як кіт, вдряпався він на гілку, підтянув Вінсента й почав допомагати негрові. «Невже ж це слони? — сказав Вінсент. — Їх вибито тут, зосталося обмаль».

«Ні, місте, то не слони», — злякано вставив негр. Гудіння наближалось, тепер це був один суцільний тріск, хряск і крах. Наче буря неслася тропічним лісом. Гудіння

наближалось, чути було, як ламалося гілля, падали дерева. Повз баобаб пронеслися зайці мішма із шакалами. Вони плигали безперестану, не звертаючи уваги одне на одного і ніби не помічаючи трупа. Гудіння зросло в шторм. Дюваль продерся вище й підтягнув негра й Вінсента. Зненацька з хащів викотився темний шматок і понісся повз дерево, за ними неслися другий, третій, десятки, сотні. В одну мить на місці хащів, молодняка, чималих дерев зробилася рівнина. По ній неслися, обганяючи одне одного, зрівнюючи все на своїм шляху — величезні темні шматки.

«Носороги!» — пробелькотів негр. Він трусився на всім тілі. Ще хвилина, і маса промчала вперед. Замість плутанини гілок, ліян, хащів, трави, наперед і назад стелилася широка просіка, по ній де-не-де самітно сторчали одвічні баобаби, що вціліли перед жахливою навалою. Кілька льє тяглася страшна просіка. По дорозі коло зваленого дерева валялися втопані в землю шматки одіжи, одірвані руки, нога стирчала пальцями з землі, розчавлені, пошматовані конче трупи. Головорізи попали під натовп оскраженілих звірів. Даремно Дюваль і негр шукали якихось їстівних річей, усе було затоптано в землю, розчавлено, знищено.

На другий день у хащах загинув негр. Було це так: з гілля вистромилось щось довге, чорне, вхопило старигана й усмоктало його в зілля.

«Удав», — закричав Вінсент, але в тій самій хвилі якась чорна, волохата потвора перелетіла з одного дерева на друге ближче до Вінсента. Дюваль був у кількох кроках попереду. Він підняв револьвера, але зненацька опустив його й кинувся до Вінсента. Горила спинивсь на одну мить, вагаючись між двома ворогами. В цій хвилі Вінсент вистрелив. Поранений звір з диким ревом кинувся на нього. Та в той мент Дюваль стрибнув, мов кішка, до нього й розрядив усі п'ять куль йому в голову. Звір змахнув лапами й важко гепнувся долі. Вінсент, діставши від нього стусана, лежав непритомний. За хвилину він опам'ятався та звівсь на ноги. Величезний звір конав, пересмикуючись усім тілом. У кількох сажнях од нього лежав негр з перерваним горлом.

Голодний, знесилений Вінсент не міг перебороти цікавості й підійшов до звіря. Той затих і лежав, мов передісторичний чоловік, розкинувши руки, горілиць. На голій долоні щось виблискувало. Вінсент підійшов ближче. На один з пальців лісового велетня було насунуто золоте кільце. Якийсь час Вінсент і матрос дивились один на одного з невимовним здивуванням. Нарешті матрос підійшов до горили, одтяв йому ножом пальця і зняв кільце. Це була старовинна золота каблучка з вирізьбленою літерою «L»...

Зоставався тиждень іти до Екваторіяльної станції. Знеможені Вінсент і Дюваль ледве пересували ногами, падали на кожному кроці, засипали в багні. Вінсента знову трусила пропасниця. Одного вечора, коли вони лежали, обійнявшись, у багні, Дюваль несподівано почав говорити. Через увесь той час вони йшли мовчки. «Ми, мабуть, не дійдемо до станції, Вінсенте, — сказав Дюваль, і його хрипкий голос прозвучав м'яко й ніжно. — Я не Дюваль! Я не француз. Моє ім'я — Андрій Вовк».

Вінсент голосно клацав зубами. Заледве він розібрав, що каже Дюваль, і зробив знак головою, що слухає.

«Я пішов з вами з доручення своєї організації. Той чоловік, прип'ятий до стовпа коло дороги — мій земляк!» Вінсент повернувся до Дюваля, він пригадав тепер, хто був Дюваль. Так, це був він, це був той салдат, про нього він розповідав Франсуа.

«Як ви потрапили сюди?» — пробелькотів він, перемагаючи слабкість. — «Я приїхав сюди з доручення товаришів задля тих нещасних, що працюють коло дороги, задля білих рабів з України, що обтісують каміння в Конго. Матрос Дюваль, що в мене його документи, мій партійний товариш із Франції. Я стежив за вами весь час, поки ви були на «Ліберії». Ви пригадуєте, що хтось підслухав вашу розмову з головоорізом у каюті. Це був я.

Ви не помилилися. Після того виграшу я віддав усі гроші на організацію, я покинув грати й пити.

Тепер ви розумієте, чого я зникав невдовзі перед Екваторіяльною станцією. Дещо мені пощастило зробити для білих рабів — я дав їм деякі адреси, зоставив кілька листівок. Я сподівався розпочати роботу як слід на повороті до Лібервілю. Але судилося інакше, ми звідси не вийдемо. Ви офіцер французької армії. Ви служили протилежній стороні. Якби був попав вас в інших обставинах, я, не вагаючись, застрелив би вас як собаку.

Але тепер ми обоє все одно загинемо. Ми не пройдемо й трьох льє. А до станції ще сотні. Завтра чи позавтра ми загинемо тут. Усе скінчено. Ми товариші перед смертю. Ану попрощайтесь, товаришу!» І Дюваль кріпко поцілував Вінсента в губи. Потім він видобув з кобури револьвера...

Пролунав вистріл. Куля влучила Вінсентові в голову. Але то стріляв не Дюваль. В одну мить він опанував собою і одкотився, хапаючись руками за траву, в кущі. Мов кішка, перевернувся він на живіт і став ждати. Пролунав другий вистріл — куля свиснула в нього над головою. Дюваль голосно й жалібно заскавчав. З хащів висунулося дві голови і вийшло двоє-троє колоніяльних салдатів-негрів — за ними йшов обережно білий унтер-француз. Негри схопили Вінсента за ноги й піднесли до унтера. Унтер почав похапливо розстібувати куртку Вінсента.

В цій хвилі Дюваль, націливши унтера, звалив його з ніг. Другим вистрілом він положив негра й, вискочивши з кущів, приставив другому до грудей револьвера. «Кидай гвинтовки», — скомандував він коротко. «Лягай!» — скомандував удруге. Потім він підійшов до унтера, витяг у його з кишені пакет з хиною й жадібно ковтнув раз, два, три. «Кроком руш!» — скомандував він утретє...

Через два тижні по дорозі їхав в екіпажі до Лібервіля білявий чоловік. На станціях він пред'являв бумага на ім'я офіцера запасу Вінсента Поля. Розсипаючи направо й наліво гроші, він балакав з унтерами й цікавився становищем робітників, що брукували дорогу.